

Jacques Derridas kritik af Edmund Husserls analyse af tidsbevidstheden

Af Stygge Jensen

En undersøgelse af tidens fænomenologi er på mange måder et vigtigt anliggende i Husserls fænomenologi. Ikke bare er det med en grundighed karakteristisk for Husserl genstand for en fænomenologisk detailundersøgelse i *Zur Phenomenologie des inneren Zeitbewusstseins*¹ (herefter ZPZ), men det er også et begreb, der - som vi senere skal se - hører til i fundamentet af selve det fænomenologiske projekt. Husserl betegnede det da også selv som det måske vigtigste problem for fænomenologien (bl.a. side 276 og 334 i ZPZ), men det lykkedes ham ikke i sin produktion at give en afsluttende systematisk redegørelse for tidsbevidsthedens fænomenologi.

Husserls analyse af tidsbevidstheden er respektfuldt, men alligevel vægtigt blevet kritiseret af Jacques Derrida, især i *Stemmen og fænomenet* (herefter SF) (*La voix et le phénomène*) fra 1967. Heri påpeger Derrida et tilsyneladende meningsgivende *fravær* som konstituerende for tidsbegrebet, som – hvis Derridas kritik er berettiget - vil være om ikke fatalt så i hvert fald problematisk for det fænomenologiske projekt. Husserls programerklæring er netop gennem en suspension af teoretiske fordomme at forholde sig til *sagen selv*, i Derridas terminologi det *nærværende*. Husserl forsøger at tilvejebringe en absolut erkendelse af det ”givne“, han forsøger at give en ren, autentisk og metafysisk neutral beskrivelse af inderligheden eller med Husserls ord den transcendentale subjektivitet – et forehavende, som altså ifølge Derrida ikke er muligt.

Rudolf Bernet beskriver prægnant Husserls begreb om det nærværende som ”die volle und vollständige Anschauung, die Unmittelbarkeit des Augenblicks und die Selbstgegenwart in der reinen Innerlichkeit“ (Bernet, 1986, s.57). Dette nærvær levner ikke plads til nogen fraværende konstituenten i det *originært givne*,

---

¹ ZPZ er snarere end et egentligt værk en samling af artikler og forelæsningsnoter fra årene 1893-1917, redigeret af Husserls assistent Edith Stein.

dvs. nærværet, hvis det fænomenologiske projekt skal være succesfuldt. Hvis en middelbarhed eller mangel på transparens i selvnærværet kan påvises, synes kraften af det fænomenologiske udtryk i Husserlsk forstand at miste en del af sin brod. Det må således være klart, at hvis tidsbegrebet er af afgørende betydning for Husserls fænomenologiske projekt, og hvis det kan vises, at tidsbegrebet indeholder eller er konstitueret af noget, hvis absolutte fænomenologiske givethed er tvivlsom, ja, så turde det selvsagt være problematisk for Husserl at tilfredsstille sit programmatisk forskrift.

Jeg vil først skitsere de vigtigste komponenter i Husserls tidsteori, derunder begreberne *retention*, *protention* og *urimpression*, og vise hvor afgørende en tilfredsstillende tidsteori er for Husserl. Derefter vil jeg vise, hvordan forholdet mellem retention/protention og urimpression i ZPZ i Derridas kritik ses som parallelt til forholdet mellem *udtryk* (Ausdruck) og indeks (Anzeichen) i Husserls *Logische Untersuchungen* (LU). Disse forhold er måske ikke umiddelbart nært beslægtede, men i begge tilfælde påpeger Derrida en sammenfletning (Verflochtenheit) af det fraværende og det nærværende – en spænding, som Derrida mener i finde i hele Husserls forfatterskab, og som kan begrunde inddragelsen af LU. Undervejs vil jeg diskutere, i hvilket omfang Derridas kritik er berettiget og forsøge at beskrive det paradoksale forhold, at det fænomenologiske nu fremtræder såvel punktuelt og umiddelbart erkendt og samtidig udstrakt og middelbart erkendt.

1. Husserls analyse af tidsbevidstheden

Tiden kan og er blevet beskrevet fra mange forskellige synsvinkler. Tiden kan betragtes som en objektiv størrelse, og man kan tale om begivenheders placering på en tidsakse, som strækker sig fra universets begyndelse til nu, og som muligvis vil fortsætte i al evighed. Man kunne også anlægge en mere eksistentiel synsvinkel og tale om tiden som horisont for det menneskelige liv. Livet har en begyndelse og en afslutning og indimellem siger man, at tiden går. Husserl vil hverken benægte den objektivt-empiriske eller den eksistentielle tidsopfattelse. Husserl mener ikke, tiden udtømmende kan forklares som en objektiv størrelse, der kan

beskrives fuldstændigt med henvisning til objektive egenskaber og i forhold til den eksistentielle tidsopfattelse, mener Husserl, at der er behov for en mere skematisk eller formel beskrivelse af tiden. Den fænomenologiske tidsbevidsthed er grundlag for, at der overhovedet kan være noget sådan som en eksistentiel tidsopfattelse.

Det, som Husserl beskæftiger sig med, er tiden betragtet under en fænomenologisk synsvinkel, dvs. han betragter den oplevede tid, som den fremtræder for det levende subjekt. I den forbindelse stiller Husserl sig følgende spørgsmål: hvordan kan det være, at man i nuet eller i øjeblikket (Augenblick) kan begribe noget, som har tidslig udstrækning – som f.eks. en melodi? Et øjeblik er jo umiddelbart kendetegnet ved, at det er punktuelt, det har ingen tidslig udstrækning.

Lad os prøve at eksemplificere problemstillingen med Husserls yndlingseksempel, som er en beskrivelse af, hvad der sker, når man hører en melodi. En melodi består af en rækkefølge af toner, hvor man først hører den ene tone, så den anden osv.. Husserls ærinde er at forklare, hvordan tidsbevidstheden rækker ud over eller transcenderer perceptionen af de enkelte toner, således at oplevelsen af et tidsligt udstrakt objekt, in casu en melodi, opstår. Hvis det, man oplever, blot er tonerne hver for sig, vil der ikke blive dannet en sammenhængende melodi, lige så vel som en enkelt tone i sig selv ikke er en melodi. De forgangne såvel som de kommende toner må på en eller anden måde være indeholdt eller medbevidst i nuet. Husserl bemærker:

Wenn z.B. eine Melodie erklingt, so verschwindet der einzelne Ton nicht völlig mit dem Aufhören des reizes bzw. der durch ihn erregten Nervenbewegung. Wenn der neue Ton erklingt, ist vorangegangene nicht spurlos verschwunden, sonst wären wir ja auch unfähig, die verhältnisse aufeinanderfolgender Töne zu bemerken, wir hätten in jedem Augenblick einen Ton, ev. in der Zwischenzeit Zwischen dem Anschlag zweier Töne eine leere Pause, niemals aber die Vorstellung einer Melodie. (ZPZ, s.11)

Husserl mener altså, at når en oplevelse er passeret fra nutiden til fortiden, når den er sunket tilbage i fortiden ("so sinkt doch derselbe Anfangspunkt selbst immer weiter und stetig zurück." (ZPZ, s.48)), som Husserl siger, så efterlades et spor eller et mærke i nutiden. Husserl siger endvidere malerisk, at "Diese Jetzauffassung ist gleichsam der Kern zu einem Kometenschweif von Retentionen." (ZPZ, s.30). Der følger efter nuet en komethale af retentioner. En oplevelse er præsent, men glider så over i fortiden, hvorefter en ny oplevelse er præsent osv., og alle disse oplevelser efterlader et mærke eller et spor i nutiden og *modificerer* dermed denne.

Dette må præciseres: for det første skelner Husserl mellem to former for erindring, som han i sine tidlige skrifter om tidsbevidsthed benævner primær og sekundær erindring, eller med Husserls neologisme *retention* og almindelig erindring². Retentionen adskiller sig først og fremmest fra erindringen ved, at erindringen ikke i samme udstrækning som retentionen er konstitutiv for den aktuelle oplevelse. Erindringen er en måde, hvorpå man genkalder sig en tidligere oplevet genstand eller forløb, f.eks. et barndomsminde som ikke længere er aktuelt. Retentionen er derimod selv en del af nuet, idet den er med til at give den tidslige udstrækning, der er nødvendig, for at man overhovedet kan tale om en oplevelse.

Her kan der så ske en introduktion af den skematiske tredeling af nuet, som Husserl introducerer i ZPZ. Husserls deler nuet (det aktuelt givne) op i henholdsvis retention, urimpression og protention. Retentionen er, som vi har set, en form for tilbageholdt nutid, mens protentionen er en form for forventning om eller anticipation af fremtiden³. Det sidste element i tidsbevidstheden benævner Husserl *urimpression* eller *urindtryk*, og det betegner det oplevede objekts nu-fase. Husserl sammenligner urimpressionen med et matematisk punkt (ZPZ, s.168), som jo egentlig blot er en abstraktion, der ikke

---

² Efter ca. 1905 benævner Husserl den primære erindring *retention*, og det er den benævnelse, jeg fremover vil anvende.

³ For ikke at komplicere sagen yderligere vil jeg fortrinsvis behandle forholdet mellem retention og urimpression. Dette forhold skulle være repræsentativt for forholdet mellem det nærværende og det fraværende i Husserls filosofi.

repræsenterer noget reelt. Urimpressionen, som er udelelig og en form for idealisering eller grænsebegræb, må ikke forveksles med nuet, da nuet jo indeholder komponenterne retention, urimpression og protention.

Endvidere må det nævnes, at retentionen i nuet optræder i, hvad Husserl kalder modificeret form. Husserl beskriver indledningsvist retentionens forhold til nuet på denne måde:

Wenn wir etwas sehen, hören oder überhaupt wahrnehmen, so geschieht es regelmäßig, daß das Wahrgenommene eine Zeitlang uns gegenwärtig bleibt, aber nicht ohne sich zu modifizieren. (ZPZ, s.10)

Når selve den fysiske påvirkning af hørecentret – eller af synscentret eller i det hele taget iagttagelsen (Wahrnehmung) – ophører, efterlades som nævnt før et spor eller et mærke. Men hvis denne påvirkning, f.eks. en tone, optræder på samme måde som den aktuelt givne tone, ville man ikke opleve en melodi, men snarere en kakofoni af toner, der ville lyde som om alle tonerne blev anslået på samme tid (ZPZ, s.11). Til eksemplifikation af dette sammenligner Husserl oplevelsen af en melodi med oplevelsen af en krop eller et legeme, der bevæger sig gennem rummet (ZPZ, s.13). Hvis ethvert af legemets bevægelser bliver oplevet på samme tid, ville ethvert udsnit af rummet, som dette legeme bevæger sig gennem, forekomme at være fyldt ud, og der vil ikke forekomme en oplevelse af bevægelse. Der vil ifølge Husserls kun kunne forekomme bevægelse eller tidslig forandring, hvis det i nutiden efterladte indtryk er blevet modificeret.

Hvad denne modifikation består i, og hvordan retentionen forholder sig til urimpressionen forbliver til stadighed vanskeligt at afklare, men der kan dog yderligere siges et par ting. Det må understreges, at retentionen og protentionen ikke er henholdsvis fortidig og fremtidig i forhold til urimpressionen, men derimod samtidig med denne. Hver eneste nu-fase eller øjeblik vil altid indeholde retention, urimpression og protention. Ifølge Husserl foregår perceptionen (selvfølgelig) altid i nutiden, og hvis retentionen er en del af nutiden, ja, så er

retentionen også en form for perception – og netop ikke noget fortidigt. Husserl siger:

Nennen wir aber Wahrnehmung den Akt, in dem aller "Ursprung" liegt, der originär konstituiert, so ist die primäre Erinnerung Wahrnehmung⁴ (ZPZ, s.41).

I retentionen er det forgangne stadig nutidigt på den måde, at dets "værenfortidigt" er noget præsente eller nærværende (ZPZ, s.213). Det betyder ikke, at retentionen gør det fortidige nutidigt, tværtimod bevarer retentionen det fortidige *som* fortidigt. Retentionen er den umiddelbare bevidsthed om det, som lige har været (eben-gewesen), det, som lige er oplevet (eben-erlebt-habens) eller mere præcist det lige-perciperede (eben-Wahrgenommen-habens) (ZPZ, s.165). Igen må det betones, at retentionen ikke selv er en intentional akt, men en del af den intentionale struktur retention-urimpression-protention, som igen er det, vi i daglig tale betegner som øjeblikket. Øjeblikket eller nuet må desuden ikke forveksles med urimpressionen, da urimpressionen blot er en abstraktion, et grænsebegreb.

Hvis vi prøver at kæde Husserls opfattelse af øjeblikket sammen med resten af hans fænomenologi kan man sige, at det er i øjeblikket, at perceptionen konstitueres/begrundes med apodiktisk og adækvat evidens⁵ (LUII/2, §8). I den direkte anskueligheds fylde, i den umiddelbare erfaring, der foregår i øjeblikket, er den intenderede genstand uskjult, den er ikke underdetermineret af noget andet og udefrakommende, dvs. noget fraværende. Dette kriterium for erkendelsen benævner Husserl også *princippernes princip*, og det definerer han således:

---

⁴ Primäre Erinnerung = retention

⁵ Sondringen mellem adækvat og inadækvat evidens beror på genstandens givethedsmåde. Ved adækvat evidens er genstand fuldstændig bestemt i en intuitiv akt. Husserl skelner endvidere mellem assertorisk og apodiktisk evidens, et skel, der beror på genstandstypen. Assertorisk evidens angår erkendelsen af individuelle genstande, mens en apodiktisk evidens angår almene genstande. Jeg støtter mig her til Gorzelak, Flemming: *Det filosofiske begrundelsesproblem*, Odense, 1995, s.20-22. Disse sondringer bliver senere relevante, når vi skal se på, i hvilket omfang det overhovedet er muligt at erkende nuet *som* nu, altså om det almene begreb, vi har om nuet, kan erkendes i en individuel akt.

Am Prinzip aller Prinzipien: daß jede originär gebende Anschauung eine Rechtsquelle der Erkenntnis sei, daß alles, was sich uns in der "Intuition" originär, (sozusagen in seiner leibhaften Wirklichkeit) darbietet, einfach hinzunehmen sei, als was es sich gibt, aber auch nur in den Schranken, in denen es sich da gibt, kann uns keine erdenkliche Theorie irre machen. (Ideen zu einer reinen Phänomenologie und Phänomenologischen Philosophie, Erster buch, s.52)

Som vi senere skal se, er det dette princip, som Derrida mener kolliderer eller kommer i konflikt med Husserls analyse af tidsbevidstheden.

Hvis man i modsætning til dette genkalder sig en tidligere oplevelse, vil denne oplevelse være formidlet af hukommelsen (sekundäre Erinnerung), og man vil ikke have et direkte kendskab til det oplevede. Derfor er det vigtigt for Husserl, hvis forestillingen om øjeblikket som arnestedet for al sikker viden skal opretholdes, at han klart kan skelne mellem hukommelse i normal forstand og retention (Völkner, 1993, s.78).

En måde at forstå dette på kunne være at undersøge, hvordan henholdsvis retention og hukommelse kommer til syne i perceptionen eller med Husserls ord, hvordan retentionen og hukommelsen hver især intenderer fortiden. Husserl taler om, at retentionen præsenterer fortiden (direkte), mens hukommelsen repræsenterer fortiden (ZPZ, s.97). Retentionen udmærker sig ved, at den præsenterer fortiden direkte i originær givethed, dvs. at man paradoksalt nok oplever fortiden direkte – hvilket jo som før beskrevet er nødvendigt for at muliggøre forekomsten af et tidligt forløb. I modsætning til dette repræsenterer hukommelsen fortiden på den måde, at den blot gentager det, som allerede én gang er konstitueret gennem de modifikationer, der foregår i nuet. I retentionen præsenteres objektet direkte eller umiddelbart, mens objektet i hukommelsen repræsenteres indirekte eller middelbart. I hukommelsen (re)præsenterer fortiden sig som gennem et slør ("wie durch einen Schleier gesehen") (ZPZ, s.48). Hvis ikke det oplevede først havde gennemgået en retentional modifikation, ville oplevelsen af et tidligt forløb slet ikke forekomme, og dermed ville der ikke være

noget materiale for hukommelsen. Dette berettiger således betegnelserne Primær og sekundær erindring, fordi den sekundære erindring – altså det vi normal kalder hukommelsen – funderer sig på den primære erindring, altså retentionen.

2. Husserls tids- og tegnanalyse

I og med dette ikke blot er en ukritisk gennemgang af Husserls analyse af tidsbevidstheden, må det være på tide at knytte an til nogle temaer, der kan lede os til den kritik, Derrida giver i *Stemmen og Fænomenet*. For det første skal vi se på, hvordan begreberne retention og erindring fra ZPZ forholder sig til dele af den tegnteori, Husserl præsenterer i *Logische Untersuchungen*. Dernæst skal vi se på, hvordan Husserl redegør for spørgsmålet om den tidsliggørende bevidstheds egen tidslighed. Er den tidsliggørende bevidsthed, som temporaliserer de oplevede objekter i retention, urimpression og protention selv noget, der er underlagt denne tidsliggørelse? Eller er den tidsliggørende bevidsthed noget, der står uden for tiden – er den grundlæggende atidslig – og/eller, hvor vidt er det muligt, at den kan indeholde sin egen iboende tidslighed? En introduktion af disse spørgsmål skulle gerne trinvist lede os til Derridas kritik.

I første Logiske undersøgelse skelner Husserl mellem to former for tegn (Zeichen), nemlig indeks (Anzeichen) og udtryk (Ausdruck) (LU II/1, s.30-31). Hvis vi starter med indekset, kan man sige, at selvom det har en betydningsfunktion og er nødvendig i al ”ydre” betydningsdannelse, altså som en nødvendighed i kommunikationen mellem mennesker⁶, så indeholder det ikke nogen selvstændig betydning (Bedeutung). Indekset kan siges at *stå for noget* og har i den forstand tegnkarakter, men det er blot henvisende og har ingen selvstændig betydning.

Husserl mener, at tegnet eller mærket hører til den symbolske forestilling, mens udtrykket hører til den intuitive forestilling. Den symbolske eller billedlige forestilling savner for Husserls autenticitet, den er ikke ren og umiddelbar (ZPZ,

---

⁶ Det ensomme sjæleliv er ifølge Husserl stedet, hvor man kan lokalisere en adskillelse mellem udtryk og indeks, og derfor er indekset afledt eller sekundær i forhold til udtrykket, selvom det kun er i abstraktionen, de kan adskilles.

s.102). Udtrykket er derimod den oprindelige mening, som er ubesmittet af mærkets henvisende og materielle karakter. Her kan man så se forbindelsen fra tegnteorien til tidsanalysen. Retentionen ligner udtrykket på den måde, at den intenderer dets objekt, dvs. fortiden, direkte. Indekset ligner så erindringen på den måde, at de er afhængige af en mere fundamental instans, for at de kan udfylde deres funktion. Indekset er afhængigt af udtrykket, mens erindringen er, som vi før har set, afhængig af retentionen. Husserl overfører så at sige den tegnteori, han udviklede i *Logische Untersuchungen*, til sin analyse af tidsbevidstheden i *ZPZ*.

I begge tilfælde er det vigtigt for Husserl at adskille det rene og uformidlede fra det besmittede og formidlede. Husserl må, som Derrida siger, ”genfinde en fænomenologisk situation, hvor udtrykket ikke længere bliver belemret med denne sammenfletning, ikke længere bliver blandet sammen med indekset.” (SF, s.51). Husserl må ifølge Derrida med andre ord finde en situation, hvor der forekommer ren, ikke-inkarneret betydningsdannelse.

Husserls forslag til en situation, hvor udtrykket ikke er blandet sammen med indekset, er den ”tale”, der foregår i det ensomme sjæleliv (*im einsamen Seelenleben*) (LU II/1, s.30). Det kan udmærket tænkes, at man kan snakke med sig selv, når man f.eks. stille for sig selv siger ”nu må jeg tage mig sammen” eller ”dette forstår jeg ikke”, men det er ikke nødvendigt, at den ideelle mening har et ekspressivt lag. I den ydre betydningsdannelse, i kommunikationen med andre mennesker, er det naturligvis nødvendigt, at meningen må ikklæde sig en rum-tidslig klædedragt i form af enten den lydlige, fonetiske tale eller det skriftsproglige bogstav, således at budskabet/meningen formidles. Spørgsmålet er dog, som vi senere skal se, om ikke et udtryk vil rumme en meddelelsesværdi, så snart det realiseres – altså også i det ensomme sjæleliv - og det en meddelelsesværdi, som vil give sig udtryk i en *repræsentation* af noget andet.

Husserl har også behandlet dette problem i artiklen ”Geometriens Oprindelse”⁷. Her taler Husserl om, at de ideelle geometriske sandheder er

---

⁷ Artiklen blev oprindeligt publiceret af E.Fink under navnet ”Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentionalhistorisches problem” i *Revue Internationale de Philosophie*,

opstået ved en første anskaffelse, en urindstiftning af det ideale, hvorefter det altid vil være reaktivérbart for såvel det enkelte menneske som det videnskabelige fælleskab. Husserl siger, at:

Die sinnlichen Äußerungen haben in der Welt raumzeitliche Individuation wie alle körperlichen Vorgänge bzw. alles Körpern Verkörperte als solches; nicht aber die geistige Gestalt selbst, die da „ideale Gegenständlichkeit“ heißt. („Ursprung der Geometrie“, s.368).

Spørgsmålet er dog – et spørgsmål som Derrida vedvarende beskæftiger sig med i *Stemmen og fænomenet* – om det er muligt at opretholde denne adskillelse mellem en primitiv, før-ekspressiv og ideal mening og så dens rum-tidslige inkarnation og individuation? Indeholder det primitive udtryk ikke en form for ikke-nærvær, som vil være i modstrid med udgangspunktet i Husserls fænomenologiske tænkning, et udgangspunkt, der netop påtænker nødvendigheden af, at kilden til al sikker viden er fænomenet i dets originære givethed? Derrida udtrykker det på denne måde:

Inderst inde i det, som binder disse to afgørende momenter af beskrivelse sammen, bliver et ureducerbart ikke-nærvær tilkendt en konstituerende værdi og derved det levende nærvær et ikke-liv eller et ikke-selvnærvær eller et ikke-selvtilhør, en uudryddelig ikke-oprindelighed. (SF, s.36)

Hvordan det skal forstås, at et ikke-nærvær kan have en *konstituerende værdi* for det nærværende, kan vise sig at være et lige så stort problem for Derrida at forklare, som det er for Husserl at forklare, at tidsbevidstheden kan forklares udtømmende med henvisning til nærværet. Men først resten af redegørelsen for Husserls analyse af tidsbevidsheden.

(Bruxelles) 1/2, s.203-225, 1939. Den, jeg har anvendt, er fra Husserliana VI s.365-386 og bærer ikke titlen ”Geometriens oprindelse”.

Hvis vi igen knytter an til analysen af tidsbevidstheden, kan vi se, at retentionen netop repræsenterer en sådan før-ekspressiv form for intentionalitet. Den retter sig mod fortiden direkte, den præsenterer fortiden direkte. Sagt på en anden måde er fortiden gennem den retentionelle modifikation en inkarneret eller integreret del af nuet. Retentionen *er* på en måde fortiden, samtidig med at den er en del af nuet. Det vil sikkert for de fleste virke kontraintuitivt, at man kan opleve fortiden direkte, men det er imidlertid Husserl magtpålggende at overbevise om dette forhold, da det ellers ikke er muligt at forklare oplevelsen af et tidsligt objekt.

Endvidere er det vigtigt for Husserl at understrege, at udtrykket ikke er en underafdeling af indekset. Hvis udtrykket blot var en vedhæftning til indekset, hvis betydningerne så at sige kunne cirkulere blandt mennesker uden at være vedhæftet en oprindelig mening, så ville man ende op med en form for sprogfilosofisk og bevidsthedsfilosofisk form for behaviorisme. Husserls ærinde er det helt modsatte, nemlig at blotte udtrykket for indekset, at foretage en stringent væsensadskillelse mellem udtryk og indeks, således at man står tilbage med en ren og uformidlet mening, der dermed kan erkendes i dets fuldstændige evidens (jf. ”princippernes princip”). På samme måde ønskes retentionen, dvs. den nødvendige modifikation af det fortidige, forklaret som partciperende i det nærværendes sfære. I det umiddelbare og uformidlede rene selvnærvær, hvori den tidlige oplevelse konstitueres, vil der altid tilsyneladende - i modifieret form eller ej - opholde sig en rest af fortiden.

Det er en svær opgave fyldt med paradokser at forklare, hvordan det er muligt at percipere en tidsligt udstrakt melodi, som består af mange på hinanden følgende toner, i en enkelt perceptuel akt, som jo kun er aktuel i et øjeblik og derefter for altid er forsvundet. Dette problem vedbliver at være det sværeste problem for fænomenologien. Husserl er ikke blind for problemets karakter, og det er med selverkendelse, han i ZPZ siger, at:

Ich will diese Analyse keineswegs als eine letzte ausgeben, es kann unsere Aufgabe hier nicht sein, das schwierigste aller phänomenologischen Probleme, das der Zeitanalyse zu lösen. (ZPZ, 276).

Selvom Husserl løftede en del af sløret for dette problem, var det et problem, som til stadighed optog ham. Jeg vil nu prøve at beskrive problemet på en lidt anden måde, hvorefter jeg vil gå til den egentlige gennemgang af Derridas bidrag til denne diskussion.

3. Spørgsmålet om den tidsliggørende bevidstheds egen tidslighed.

Man kunne også vælge en anden tilgang til problemstillingen. Den kunne bestå i med ikke-derridaske vendinger (Klausen, 1997, s.82) at sammenligne Husserls analyse af tidsbevidstheden med denne tidsbevidsthed selv.

Som vi har set strukturerer tidsbevidstheden et tidsligt objekt i retention-urimpression-protention, men er denne tidsbevidsthed selv indeholdt i tiden som struktureret i samme tredeling, og ville den dermed kræve yderligere en tidsliggørende bevidsthed? Denne løsning kan dog umiddelbart afvises, da det ville kræve tidsliggørende bevidstheder ad infinitum og føre til en *uendelig regres*. Et andet forslag kunne være at betragte den tidsliggørende bevidsthed som grundlæggende *atidslig*, altså som noget der ”står uden” for eller transcenderer tiden. At henlægge tidsbevidstheden til et mystisk og uanskeligt domæne uden for bevidstheden ville dog være ufænomenologisk og kollidere med det princippernes princip, som er selve fundamentet i Husserls erkendelsesteori. Tidsbevidstheden må beskrives i den udstrækning, den optræder i direkte anskuelig fylde med adækvat og apodiktisk evidens (jf. note 5, s.7).

Husserls eget forslag er at tilkende tidsbevidstheden en *iboende* eller *intrinsisk* tidslighed og vil på denne måde domesticere de for tidsligheden afgørende komponenter. Husserl beskriver dette særegne forhold på denne måde:

Der Fluß des immanenten zeitkonstituierenden Bewußtseins ist nicht nur, sondern so merkwürdig und doch verständlich geartet ist er, daß in ihm

notwendig eine Selbsterscheinung des Flusses bestehen und daher der Fluß selbst notwendig im Fließen erfaßbar sein muß. Die Selbsterscheinung des Flusses fordert nicht einen zweiten Fluß, sondern als Phänomen konstituiert er sich in sich selbst. (ZPZ, s.83).

Denne indre tidsbevidsthed er intimt forbundet med og til en vis grad identisk med de intentionale akters før-refleksive (selv)bevidsthed (Zahavi, 1997, s.99). Den refleksive selvbevidsthed er eksplicit og objektiverende, og i relation til tidsbevidstheden består den i det forhold, at man vender opmærksomheden mod det, som allerede én gang er oplevet og tidsligt konstitueret. I modsætning til dette er den før-refleksive selvbevidsthed ikke en specifik akt blandt andre bevidsthedsakter, men er en form for selvbevidsthed, som må forudsættes ved *alle* bevidsthedsakter, og den er ikke konstitueret af den enkelte akt og er i denne forstand som før nævnt intimt forbundet med den indre tidsbevidsthed og dermed den transcendentale subjektivitet. I den refleksive bevidsthed kan man gøre en del af den strømmende bevidsthed til genstand for en refleksiv akt, hvori fortiden kan fremtræde som tidsligt konstitueret. Retentionen optræder derimod ikke i konstitueret tid – det gør den først, når den tematiseres (i refleksion eller erindring) gennem en såkaldt *opmærksomhedsændring (attentional modification)* (Zahavi, 1997, s.98). Først da optræder retentionen i subjektiv (nu-)tid, og man er så at sige ikke bevidst om retentionens virke, *mens* den virker, og dens funktion er i denne betydning ubevidst.

Den før-refleksive bevidsthed har altså en oprindelig givethed for sig selv, der er selv-temporaliserende og selv-manifesterende. Den *er*, for så vidt den er givet. Denne form for væren udgør dog en række problemer for selve den fænomenologiske beskrivelses mulighed. Den før-refleksive bevidsthed kan ifølge sagens natur ikke gøres til genstand for den refleksive bevidsthed, da den i samme nu netop – og selvfølgelig – ville miste sin før-refleksive karakter. Den før-refleksive væren er essentiel for al bevidsthed, den er så at sige subjektivitetens essentielle subjektivitet, men samtidig befinder denne konstituerende subjektivitet sig i en skjult anonymitet, som af helt principielle

årsager ikke kan gøres til genstand for refleksion. Det vil altså tilsyneladende sige, at på dette afgørende punkt i den fænomenologiske undersøgelse, er der noget, der undslipper – og tilsyneladende altid af principielle årsager vil undslippe – fænomenologiens ønske om at bringe den undersøgte genstand, dvs. i dette tilfælde (tids-)bevidstheden, til fuldstændig anskuelig givethed. Nu anvender jeg udtrykket den ”undersøgte genstand”, men kunne det ikke tænkes, at det var en misvisende metafor? Kan det være rigtigt på det mest fundamentale plan af analysen af tidsbevidstheden at tale om det, der foregår i denne form for intentionalitets-forhold, som en genstandsundersøgelse eller genstandsrettethed, hvor man kan skelne mellem en akt og en akt-transcendent genstand? En undersøgelse af disse spørgsmål fører os således til en redegørelse for de forskellige former for intentionalitet, Husserl mener er på spil i forbindelse med tidsbevidstheden.

Husserl mener, at der i forbindelse med den fænomenologiske tidsbevidsthed er tale om to former for intentionalitet, og han taler om retentionens *dobbelte intentionalitet* (ZPZ, s.80). Som nævnt før sker der det i den retentionale modifikation, at det fortidige tilbageholdes *som* fortidigt, men via retentionen foregår ikke blot en rettethed mod det fortidige eller forgangne. Hvis vi igen vender tilbage til eksemplet med en melodi som repræsentant for et tidligt objekt, så sker der det, at ikke bare den enkelte tone tilbageholdes i nuet, men også selve det foregående nu, hvori tonen var indeholdt eller repræsenteret. Det vil altså sige – for at forklare denne komplicerede struktur på en anden måde – at retentionen på den ene side retter sig mod den forgangne tone, som er sunket tilbage i fortiden, og på den anden side mod det forgangne nu, hvori tonen var indeholdt. På den ene side har vi den retentionale modifikation og på den anden side bevidstheden *om* den retentionale modifikation. Husserl benævner det forhold, at retentionen tilbageholder en tone for *transversal intentionalitet* (*Querintentionalität*), mens bevidstheden *om*, at tonen er forgangen kaldes *longitudinal intentionalitet* (*Längsintentionalität*) (ZPZ, s.80-82). Den transversale intentionalitet er allerede behandlet via beskrivelsen af den retentionale modifikation, mens den longitudinale intentionalitet er udtryk for, at vi

overhovedet har en bevidsthed om, at vi oplever noget sådant som et tidsligt forløb. Den transversale intentionalitet er den fundamentale komponent i skabelsen af det tidslige forløb, den er konstitutiv for den tidslige strøm, mens den longitudinale intentionalitet muliggør, at vi som sådan har en bevidsthed om tidslighed, dvs. at vi kan rubricere tidslige begivenheder som fortidige, nutidige eller fremtidige. Man kan også udtrykke det på den måde, at den transversale intentionalitet er den strømmende tidsligheds konstitutive modus, mens den longitudinale intentionalitet er bevidsthedens rettet mod den enhed af retention, urimpression og protention (dvs. nuet eller øjeblikket) - en enhed der muliggøres af den retentionale modifikation - der er i den tidslige strømmen (Zahavi, 1999, s.73). Det må bemærkes, at den longitudinale intentionalitet på trods af navnet ikke er en form for højere- eller 2.ordens-intentionalitet, men er en særegen form for intentionalitet, der ikke er objekt-rettet som den transversale intentionalitet, der jo retter sig mod fortiden og har denne som objekt. Med introduktionen af denne ganske særlige form for intentionalitet opstår om ikke et brud så i hvert fald et skift i Husserls indstilling til den fænomenologiske hensigtserklæring om at beskrive alle (fænomenologisk tilgængelige⁸) bevidsthedsfunktioner som modifikationer af intentionalitet eller genstandsrettethed⁹.

Den longitudinale intentionalitet er ikke objekt-rettet, men er en form for *selv*-manifestation eller *selv*-givet. Denne selv-manifestation er at forstå som en udelelig og irreducibel *sui generis* størrelse, der ikke kan underkastes yderligere fænomenologisk analyse. Sagt med andre ord manifesterer den longitudinale intentionalitet vedvarende sig selv *som* sig selv, dvs. som præ-reflektiv selv-givet (Selbstgegebenheit). Hvor man angående den retentionale modifikation kan skelne mellem fremtrædelsens dativ og genitiv (Zahavi, 1999, s.72) på den måde, at man henholdsvis kan tale om retentionens objekt, som jo er

---

⁸ Ubevidste impulser eller styringen af kroppens basale funktioner kan nok siges at være bevidsthedsfunktioner, men de er ikke givet direkte for bevidstheden.

⁹ Der er selvfølgelig ikke tale om et empiristisk eller "vulgært" genstandsbegreb, men om et bredere genstands, som omfatter såvel psykiske akter, fantasibilleder, ideale genstande osv.. En genstand er i denne betydning som sådan blot det, bevidstheden intenderer.

den netop passerede fortid, og så retentionen selv som et ”objekt” for den longitudinale intentionalitet, så er det ikke muligt at operere med dette skel, når man skal beskrive den longitudinale intentionalitet som eksponent eller udtryk for en prærefleksiv og selvberoende bevidsthedshændelse¹⁰. Når man skal beskrive denne helt fundamentale form for bevidsthed, kan man ikke dele den op i subjekt og objekt. Man kan rigtignok rette opmærksomheden mod den prærefleksive bevidsthed, således som det sker, mens dette skrives, og dermed på sin vis betragte den som et objekt, men det, der menes, er, at den præ-refleksive bevidsthed ikke indgår som objekt i et konstitutivt forhold – der er ikke behov for nogen form for yderligere eller højere ordens intentionalitet, der har den prærefleksive bevidsthed som (noema/genstand) i en intentionel relation. Den prærefleksive bevidsthed *er*, uanset om den indgår i en intentionel relation.

At det skulle være muligt at beskrive den prærefleksive Længsintentionalitet uden at inddrage subjekt-objekt skellet forekommer at sprænge sprogets rammer (Bernet, 1983, s.53). Husserl erkender selv, at:

Wir können nicht anders sagen als: Dieser Fluß ist etwas, das wir nach dem konstituierten so nennen (...) Für all das fehlen uns die Namen. (ZPZ, s.75).

Vi skal senere se, hvordan Derrida udnytter denne tilsyneladende svaghed i Husserls begrebsapparat til at sætte ind med sin kritik.

Vi har altså nu set, hvordan Husserl på det mest fundamentale niveau af beskrivelsen af tidsbevidstheden tilsyneladende må gå på kompromis med kravet om, at al sikker erkendelse må være givet i anskuelig fylde med apodiktisk og adækvat evidens. Man kan ikke her anvende det sædvanlige skema med en intentional akt, der retter sig mod en genstand, og hvor genstanden mere eller

---

¹⁰ Det ville være nærliggende at beskrive den prærefleksive bevidsthed som en bevidstheds-*akt*, men en sådan er jo netop kendetegnet ved sin rettethed. Endvidere er det ikke meningen, at den longitudinale intentionalitets fremtrædelse må beskrives som *både* genitiv og dativ, snarere er det en meningsløs kategorisering.

mindre grad fremtræder i anskuelig fylde. Rudolf Bernet siger generelt om Husserls værk, at:

Husserls Texte bewegen sich durchgängig im Spannungsfeld des Gegensatzes zwischen dem Ideal absoluter, wahrnehmungsmäßiger Selbstgegenwart des Flusses und der in der phänomenologischen Analyse des Flusses erwiesenen Unmöglichkeit, dieses Ideal zu verwirklichen. (Bernet, 1983, s.56)

Det er svært for Husserl at beskrive tidsligheden, så den lever op til idealet om at beskrive bevidstheden som gennemsigtig for sig selv. Selvom dette måske er en overdrivelse, kan citatet være instruktivt at have in mente, når vi senere skal se på Derridas kritik af den retentionale modifikation.

Det turde nu være klart, hvad det er, der er på spil for Husserl. Husserl fordrer ikke bare en undersøgelse af, hvordan et tidsligt objekt som f.eks. en melodi konstitueres, men også af den temporale manifestation af bevidstheden selv. Vi har først set, hvordan et tidsligt objekt konstitueres gennem den retentionale modifikation og denne form for tidslig konstitution kan benævnes *noematisk temporalisering* (Zahavi, 1999, s.67), fordi den groft sagt har at gøre med konstitutionen af en genstand (fortiden). Derefter har vi gennem redegørelsen for den longitudinale intentionalitet set, hvordan den prærefleksive bevidsthed manifesterer sig selv og denne selv-manifestation kan benævnes *noetisk temporalisering* (Ibid., s.67), fordi den groft sagt har at gøre med de fundamentale tidslige strukturer eller funktioner eller sagt på en anden måde: den fundamentale *uanalyserbare* tidslige strøm. Det er den noetiske temporalisering, som Derrida ultimativt vil forsøge at kritisere, men lad os først gennem Derridas optik se på, hvad det er, der foregår i konstitutionen af et tidsligt objekt. Dernæst kan vi se på, hvordan Derrida kritiserer Husserl på det mest fundamentale niveau af beskrivelsen af tidsbevidstheden.

4. Derrida om retentional modifikation.

Derrida kerer sig i udgangspunktet om det, der foregår i den retentionale modifikation, og anvender dette som afsæt til en generel kritik af Husserls fænomenologiske projekt. Her mener Derrida, et paradoks opstår, fordi Husserl forsøger at forene to principper, som ifølge Derrida er indbyrdes uforenelige. På den ene side er nuets enhed eller punktualitet (ifølge Derrida) essentielt for Husserl, men på den anden side må nuet have en udstrækning, såfremt oplevelsen af et tidsligt objekt skal være muligt. Denne nuets udstrækning forårsages af den retentionale modifikation, som ifølge Derrida kan beskrives som, at noget ikke-nærværende tilkendes en konstituerende værdi (jf. citat s. 9) i nuet (det nærværende). Derrida mener, at tidsligheden sprænger meningens selvnærvær (Costa, 1994, s.84), da nødvendigheden af retentionen ødelægger muligheden for nuets selvidentitet. Den selvidentiske øjeblikspunktlighed kontamineres eller besmittes så at sige gennem den retentionale modifikation af fortiden.

Grunden til at Derrida mener, at den retentionale modifikation slår en "kile" i det udelelige og oprindelige nu, er, at retentionen ikke "tilføjer" nuet fortiden uformidlet eller umedieret. Som nævnt før mener Derrida, at Husserl danner en analogi til sin tegnteori, når han opfatter retentionen som et udtryk (Ausdruck), dvs. som noget der præsenterer sit emne direkte og umedieret, og erindringen som et indeks (Anzeigen), der repræsenterer eller gengiver sit emne indirekte og medieret. Derrida mener ikke, at Husserl kan opretholde denne distinktion - retentionen har også en formidlende eller meddelende funktion. Selvom det såvel for retentionen som for urimpressionen ifølge Husserl gælder, at de er direkte iagttagelig eller givet, så er det ikke noget, der uproblematisk kan beskrives som en udelelig enhed. "Det hyletiske område kan ikke analyseres uden at inddrage tidsligheden, og netop denne sprænger meningens selvnærvær", siger Vincenzo Costa (Costa, 1994, s.84) om Husserls kvaler med at kombinere teorien og tidsligheden med den generelle meningsteori. Problemet er ifølge Derrida, at retentionen ikke er noget, der kan "meddele" eller indfinde sig i nuet uden et tegns mellemkomst. Derrida mener, at Husserl negligerer spørgsmålet om, hvad der må gælde om et tegn som sådan (SF, s.52 og Klausen, 1997, s.80), han indser

ikke, at ikke bare indekset men også udtrykket altid ”står for” noget eller henviser til noget andet, til noget forskellig fra det selv – altså i Derridas terminologi noget fraværende. Husserl kan ikke opretholde ”ikke *tegn-givningen* som ”princippernes princip”” (SF, s.89).

Husserl siger selv, at det tilhører oplevelsernes væsen ”daß sie in dieser Weise extendiert sein müssen, daß eine punktuelle Phase niemals für sich sein kann” (ZPZ, s.47). Det tilhører oplevelsernes væsen, at de er udstrakte, således at forekomsten af en isoleret punktuelt nu-fase er umulig. Imidlertid – mener Derrida – anvender Husserl nuets punktualitet eller selvidentitet som et ”kildepunkt” (Quellpunkt) i erkendelsen. Derrida siger om dette kildepunkt:

Denne udstrækning forbliver ikke desto mindre tænkt og beskrevet ud fra nuets selvidentitet som punkt. Som ”kilde-punkt”. Ideen om oprindeligt nærvær og, generelt, om ”begyndelse”, om ”absolut begyndelse”, selve *principium*, henviser altid, i fænomenologien, til dette ”kilde-punkt. (SF, s.90-91)¹¹.

Med ”principium” henviser Derrida til princippernes princip, som jo forlanger, at *enhver oprindelig givet anskuelse er en retskilde for erkendelse*. Nu turde det være muligt at spidsformulere Derridas indvending mod den retentionale modifikation. Jeg vil mene, at man kan formulere det på denne måde: *hvordan kan det være muligt, at nuet på den ene side er udgangspunktet – der hvor det nærværende manifesterer sig – for evidensen, den sikre erkendelse, og samtidig være underlagt en tidslighed, som fordrer en nuets udstrækning, der er nødvendig for oplevelsen af tidslige objekter og for perception overhovedet?*

Ordet Längsintentionalität er som sagt et andet ord for bevidsthedens egen absolutte strømmen. Den har ikke noget objekt, den er prærefleksiv, selvmanifesterende og selvtemporaliserende. Det er slet ikke meningen, at man om den skal anvende de sædvanlige begrebslige kategorier som f.eks. subjekt-objekt skellet eller som et medium, igennem hvilke et emne lader sig

---

¹¹ Her ser det ud til, at Derrida tolker Husserl således, at nuet må betragtes som punktuelt – en tolkning der ikke er belæg for i *hele* ZPZ. Det er omstridt, om Husserl virkelig så bastant hævder nødvendigheden af et sådant ”kildepunkt”.

udkrystallisere. Men man kan spørge sig selv, i hvilken udstrækning man kan beskrive dette fænomen. Dan Zahavi foreslår, at man kan opfatte den prærefleksive selvmanifestation som noget, der ikke er *i* tiden og heller ikke blot er en bevidsthed *om* tid, men som selv er form for tidslighed. Zahavi siger:

Thus, although the field of experiencing neither has a temporal location nor atemporal extension, and although it does not last and never becomes past, it is not a static supratemporal principle, but a living pulse (*Lebenspuls*) (Zahavi, 1999, s.82)

Selvom tidsligheden og i sidste ende bevidsthedsfeltet har alle de karakteristika, man normalt ville forbinde med et statisk og supratemporalt emne, så har det på trods af det en egen *levende puls*¹². Zahavi tilføjer, at:

Inner time-consciousness, as the absolute dimension of manifestation, is an ecstatic unity of presencing (primal impression) and *absencing*¹³ (retention-protention). (Zahavi, 1999, s.82)

Man må på det mest fundamentale plan beskrive (tids)bevidstheden som enhed af noget nærværende (urimpression) og noget fraværende¹⁴ (retention-protention). At denne enhed givet nødvendigheden af den retentionale modifikation skulle være ubrydelig er selvsagt problematisk.

---

¹² Metaforen ”den levende puls” tilføjer vel ikke andet end at være en henvisning til tidens umiddelbare dynamik.

¹³ Min kursivering

¹⁴ Husserl mener selvfølgelig selv, at retentionen er nærværende og ikke fraværende. Om den med rette kan beskrives som nærværende er dog netop stridens kerne.

Søren Harnow Klausen kalder det forhold, at bevidstheden på det mest fundamentale plan tidsliggør sig selv for en *fænomenologisk kendsgerning* (Klausen, 1997, s.84). Bevidstheden har sin egen *iboende* tidslighed, og nu-bevidstheden er fuldstændig præsent (og altså fuldstændig givet) og nærværende for sig selv, uden dermed blot at være punktuelt og dermed en succession af nu-punkter. Horisonten af retention og protention er givet *i og med* nu-bevidstheden og forudsætter ikke nogen yderligere (tidsliggørende) instans. At beskrivelsen af tidsbevidstheden når sin fuldbyrdelse ved at betragte en *iboende* tidslighed som en fænomenologisk kendsgerning kan forekomme at være et postulat eller endnu værre et *videnhedens refugium*, men på den anden side må enhver analyse have et endemål - det kan ske, at det simpelthen er umuligt at sige mere om et emne.

Til sidst kan man spørge, om Husserl virkelig hævder nuets punktualitet. Husserl ser ud til at hævde noget sådan i visse passager (ZPZ, s.30 og 39), mens han andre steder hæver, at det må være udstrakt (ZPZ, s.47). Måske hævder han, at det i en vis forstand er et punkt, men ikke et punkt i bogstavelig forstand som et matematisk punkt. Et sådant sammenligner han jo kun med urimpressionen, som jo er en ren abstraktion. Derfor kan man med en vis ret hævde, at Derrida misforstår Husserl, når han tilsyneladende så bastant tillægger Husserl den opfattelse, at nuet skulle være punktuelt. På den anden side kunne man hævde, at Derrida ikke tillægger Husserl synspunkter, han ikke selv har haft, men blot påpeger konsekvenser af Husserls analyse af tidsbevidstheden, som ikke er konsistente med selve udgangspunktet i det fænomenologiske projekt. Det kan alt andet lige forekomme uforståeligt, at noget der er oplevet direkte i fuldstændig anskuelig fylde skulle kunne være underlagt tidslig udstrækning. Det betyder vel i streng forstand, at man ikke oplever et givet emne i sin totalitet.

5. Konklusion

Som vi har set, har Husserl forsøgt at forklare muligheden for oplevelsen af et tidsligt objekt ved at indføre begrebet om den retentionale modifikation. Oplevelsen af et tidsligt objekt må nødvendigvis muliggøres af, at nuet ikke begrænser sig til at være et punkt, men besidder en udstrækning. Dernæst så vi,

hvordan Derrida her ser en analogi til Husserls tegnteori i *Logische Untersuchungen*, hvor Husserl forsøger – i hvert fald i abstraktionen – at adskille udtrykket fra indekset, at finde frem til et sted, hvor der forefindes ren, ikke-inkarneret betydningsdannelse. Dette mener Derrida ikke er muligt, da indekset altid vil være flettet sammen med udtrykket og retentionen er ligeledes ikke noget, der umiddelbart kan tilføje sig urimpressionen. I begge tilfælde gælder det ifølge Derrida, at der ikke kan skaffes den emnets (øjeblikket/udtrykket) selvidentitet, som ifølge Derrida har været bestræbelsen ikke bare hos Husserl, men som har været en bestræbelse, der hører til selve metafysikkens væsen.

Dernæst så vi på, hvordan Husserl indførte begrebet om longitudinal intentionalitet i modsætning til transversal intentionalitet (retentional modifikation). Denne manøvre havde til formål at redegøre for det forhold, at bevidstheden kan være bevidst om sin egen tidslighed, uden dermed kræve tidsliggørende bevidstheder ad infinitum. Tidsligheden har sin egen iboende tidslighed og dermed er analysen af tidsbevidstheden (provisorisk) tilendebragt.

Jeg vil her meget kort nævne Derridas modstykke til denne forklaring, nemlig begrebet *differance*. Med dette begreb vil Derrida betone den på sin vis unævnelige og referenceløse forskel. Denne forskel som ikke er en substantivering endsige et begreb i normal forstand, ser Derrida i den ontologiske differens mellem væren og det værende, og hvis vi retter blikket mod Husserls analyse af tidsbevidstheden, kan den ”lokaliseres” mellem retention og urimpression. Denne forskel eller ”forskelsætten” er selve den katalysator, som skaber metafysikkens fremdrift, og selvom den aldrig selv kan gøres til genstand for hverken empirisk eller fænomenologisk undersøgelse, så er denne evige forskelsættelse selve metafysikkens mulighedsbetingelse. Derrida forsøger at tage afsæt i en accept af, at metafysikken er ”uovervindelig” og vil derfor udfordre den ”indefra” og det er – meget groft sagt – hvad han mener med begrebet *dekonstruktion*.

Spørgsmålet må nu melde sig, hvilken værdi man kan tillægge Derridas filosofi? Har han formået – i en udstrækning det ikke har været muligt for Husserl og Heidegger – at transcendere de metafysiske kategorier? På den ene

side virker det som om, Husserl har sagt, hvad der er at sige om analysen af tidsbevidstheden. Selvom man ikke er helt tilfreds med denne redegørelse, virker det som om, den er mere forståelig eller håndgribelig end Derridas begreb om difference. Hvad skal man egentlig forstå ved difference? Det er ikke en ting, ikke et begreb i normal forstand, ikke et *noget* og ikke engang et intet. Det kan være svært at se, hvordan man kan bygge en filosofi på noget så luftigt, men det er jo på den anden side heller ikke Derridas hensigt.

Man kan dog hævde, at Derrida ligesom Heidegger har formået at radikalisere værensspørgsmålet. Det begyndte med Husserls *Abbau*, en rekonstruktion af metafysikken befriet fra teoretiske fordomme, så kom Heideggers *destruktion* af metafysikken, som var en betoning af væren i stedet for det værende (og altså en destruktion af det værende som illegitim repræsentant for væren) og til sidst Derridas *Dekonstruktion*, som er en kritik af metafysikken ”indefra” og dermed ikke en filosofi, der kaster metafysikken bort. Dermed kan man se en forbindelse mellem Husserl, Heidegger og Derrida med hensyn til værensspørgsmålet – et spørgsmål som ifølge Derrida af principielle grunde må forblive ubesvaret uden dermed at være overflødig.

Litteratur

Bernet, Rudolph: ”Die ungegenwärtige Gegenwart. Anwesenheit und Abwesenheit in Husserls Analyse des Zeitbewusstseins“ i *Phänomenologische Forschungen 14 – Zeit und Zeitlichkeit bei Husserl und Heidegger*, s.16-58, Verlag Karl Alber, 1983.

Bernet, Rudolph: „Differenz und Anwesenheit. Derridas und Husserls Phänomenologie der Sprache, der Zeit, der Geschichte, der wissenschaftlichen Rationalität“ i *Phänomenologische Forschungen 18 – Studien zur neueren französischen Phänomenologie*, s.51-113, Verlag Karl Alber, 1986.

Costa, Vincenzo: ”Derrida og Husserl – Problemet om ursyntesen”, i Dan Zahavi (red.): *Subjektivitet og livsverden i Husserls fænomenologi*, Forlaget Modtryk Amba, Århus 1994.

Derrida, Jacques: *Stemmen og fænomenet*, Hans Reitzels Forlag, 1997.

Derrida, Jacques: *Differance*, Det Lille Forlag, 2002.

Gorzela, Flemming: *Det filosofiske begrundelsesproblem: En erkendelsesteoretisk undersøgelse af tre filosofiske positioner i det 20. århundrede med særligt henblik på det filosofiske begrundelsesproblem*, Udgivet af Filosofisk Institut, Odense Universitet, 1994

Husserl, Edmund: *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893-1917)*, Husserliana X, Den Haag 1966.

Husserl, Edmund: *Logische Untersuchungen*, Husserliana XIX/2, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1984

Husserl, Edmund: *Ideen zu einer reinen phänomenologie und phänomenologischen philosophie*, Erstes Buch, Husserliana III, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1950.

Husserl, Edmund: "Die Frage Nach dem Ursprung der Geometrie als intentionalhistorisches Problem", fra *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transcendentale Phänomenologie*, s.365-386, Husserliana VI, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1962

Klausen, Søren Harnow: "Betydningsproduktion, bevidsthed og differentialitet – en kritisk kommentar til Derridas "dekonstruktion" af Husserl", i *Almen Semiotik*, nr. 13, s. 78-90, Århus Universitetsforlag, 1997.

Raffnsøe, Sverre: "Derrida: Idealitetens transcendentale historicitet" i Poul Lübcke (red): *Fransk filosofi – engagement og struktur*, s.258-267, Politikens Forlag, 2003.

Rorty, Richard: "Derrida on Language, Being, and Abnormal Philosophy", *The Journal of Philosophy*, vol.74, no. 11, Seventy-Fourth Annual Meeting American Philosophical Association, Eastern Division, s.673-681, nov. 1977.

Völkner, Peter: *Derrida und Husserl – Zur Dekonstruktion einer Philosophie der Präsenz*, Passagen Verlag, 1993.

Zahavi, Dan: *Husserls Fænomenologi*, Gyldendal, 1997.

Zahavi, Dan: *Self-Awareness and Alterity – A Phenomenological Investigation*, Northwestern University Press, 1999.